УДК 821.512.145

КӨЛКЕ ЖУРНАЛЫ («ЯШЕН»)

3 августа 1908 г. в Казани начинает издаваться иллюстрированный журнал юмора и сатиры «Яшен» («Молния»). Издателем и редактором журнала был Галиасгар Камал (1879–1933), секретарем – Габдулла Тукай (1886–1913). Вниманию читателей предоставляется статья-рецензия на первый номер журнала, вышедшая в номере газеты «Эльислах» от 14 августа 1908 г. за подписью неизвестного автора с псевдонимом «Саади». Автор статьи поясняет понятия «высмеивание», «посмешище», «сатира», «юмор», рассуждает о значимости юмора в межчеловеческих и общественных отношениях и отмечает его как самое действенное орудие в мире периодической печати. В статье приводится оценка и краткий обзор статей и карикатур, увидевших свет в первом выпуске журнала «Яшен».

Ключевые слова: татарская периодическая печать, журнал «Яшен», юмор и сатира, Г. Тукай, Г. Камал.

On August 3, 1908, the illustrated magazine of humor and satire “Yashen” (“Lightning”) was published in Kazan. The publisher and editor of the magazine was Galiasgar Kamal (1879–1933), Gabdulla Tukai (1886–1913) was the secretary . The readers are presented the article-review of the first issue of the magazine, published in the the newspaper “El-Islah” dated August 14, 1908, signed by an unknown author with the pseudonym “Saadi”. The author of the article explains the concepts of "ridicule”, “satire”, “humor”, discusses the importance of humor in interpersonal and social relations and notes it as the most effective tool in the world of periodicals. The article provides the assessment and brief overview of the articles and cartoons published in the first issue of the “Yashen” magazine.

Keywords: Tatar periodical press, Yashen magazine, humor and satire, G. Tukay, G. Kamal.

Кереш сүз

1905–1907 елларда Россия дәүләтендә барган сәяси-иҗтимагый вакыйгалар, җәмгыятьтәге үзгәрешләр, хәрәкәт татар дөньясын да уята. Илдәге яңа вазгыять татар җәмәгатьчелегенә милли матбугат булдыру хакында хыялланырга мөмкинлек бирә. 1905 елның 19 сентябрендә Санкт-Петербургта Гатаулла Баязитов наширлегендә һәм мөхәррирлегендә «Нур» газетасы чыга башлый. Бу елларда рус матбугатында сатирик басмаларның («Жупел», «Свобода», «Пчела», «Застенок», «Казанский раешник» һ.б.) саны артуы күзәтелсә, татар телендәге сатирик журналларның («Чикерткә», «Чүкеч», «Карчыга», «Уклар», «Туп») барлыкка килүе дә шушы чорга карый. Нәкъ шушы вакытларда татарның мәдәни үзәге булган Казанда да сатирик басма булдыру өлкәсендә җанлану күзәтелә. Бу эшкә иң беренчеләрдән булып, журналистика өлкәсендә инде тәҗрибә туплап өлгергән, «Казан мөхбире»ндә каләм уйнаткан, «Азат», «Азат халык» газеталарында

мөхәррирлек иткән, «Йолдыз» газетасы секретаре Г. Камал алына. «Йолдыз» газетасының 1906 елгы декабрь ае санында дөнья күргән һәм газета мөштәриләренә юлланган игъланда: «Хәзердән еллык акчасыны түләп язылган мөштәриләргә *(язылучыларга)* «Йолдыз» ның мөхәррире санисе *(икенче мөхәррире)* Галиәсгар Камал әфәнде идарәсендә айда бер микъдарында нәшер кылыначак «Яшен» исемендә көлке вә мотаябә *(күңел күтәрү)* журналы буш юлланачакдыр»[1] дип хәбәр ителә. Ләкин 1907 елга планлаштырылган бу эш ниндидер сәбәпләр аркасында тоткарлана. Көлке журналын бастыру нияте белән янып йөргән Камал нәкъ шушы вакытларда үзен «Яшенче» дип игълан итә, әдипнең 1907–1908 елларда иҗат ителгән шактый язмалары шушы имза белән дөнья күрә.

1907 елның көзендә Г. Тукай Казанга килә. Казаннан Уральскига, Габдулла Кариевка язган хатында үзенең мондагы тормышыннан бик канәгать булып, зыялылар белән аралашып фикер алышуы, үзе теләп «Әлислах» газетасына эшкә урнашуы турында яза[2]. Татар иҗтимагый-мәдәни тормышының эчендә кайнаган Г. Тукай, Ф. Әмирханнар да Казанда көлке журналы булдыру хыялы белән янып йөриләр. «Әлислах» газетасының 1908 елгы бер санында тиздән рәсемле сатира һәм юмор журналы чыгарылачагы турында хәбәр ителә: «Якын заманда «Әлислах» идарәсе һәфтәлек (*атналык*) көлке журналы нәшер итәргә рөхсәт алачактыр, һөҗүви журнал мәдрәсә мәгыйшәтенә *(тормышына)* генә хас булмыйча, татар мәгыйшәтенең һәр тарафыны тәнкыйть итәчәктер...»[3]. Әлеге көлке журналының проекты Ф. Әмирхан тарафыннан инде эшләнгән булса да, тормышка ашмый кала[4].

Г. Камал 1908 елның май башында Казан губернаторы канцеляриясенә үз мөхәррирлегендә, татар телендә, рәсемле «Яшен» журналы чыгарырга рөхсәт сорап гариза яза. 1908 елның 1 июлендә «Яшен» журналы нәшер итәргә рәсми рөхсәт бирелә[5] һәм шул ук елның 3 августында журналның беренче номеры дөнья күрә. Журнал редакциясе Г. Камалның Хәйбуллин йортындагы (Большая Мещанская урамы) фатирында урнаша. Басманың нашире, мөхәррире һәм рәссамы – Г. Камал, секретаре – Г. Тукай. Журналны оештыруда һәм чыгаруда Ф. Әмирхан да зур көч куя. «Яшен»нең беренче санында ук Тукайның шигырь һәм мәкаләләре күренә, шулар арасында – журнал чыга башлау уңае белән язылган «Август башы» мәкаләсе һәм «“Яшен” журналы хакында» исемле шигыре, «Сыбызгы», «Тотса

---

[1] [«Йолдыз» газетасына киләчәк 1907 нче сәнә өчен…] // Йолдыз. 1906. 3 декабрь.

[2] *Тукаев Г.* Габдулла Кариевка // *Тукай Г.* Әсәрләр: 6 томда. Академик басма. 5 т.: Мәсәлләр, балалар өчен хикәяләр, автобиографик повесть, юлъязмалар, хатлар (1903–1913). Казан: Татар. кит. нәшр., 2016. Б. 198.

[3] Казанда көлке журналы // Әлислах. 1908. 17 март.

[4] *Гимадиев У.И.* Г. Камал и «Яшен» / Галиасгар Камал (сборник статей, посвященный 100-летию со дня рождения писателя). Казань: Татар. кн. изд-во, 1981. С. 70.

[5] Шунда ук.

Мәскәүләр якаң!», «Ысуле кадимче» һ.б. бар. Шагыйрьнең замандашы Г. Шәрәф әйткәнчә, журналның беренче номерында: *«...башыннан ахырына ахырына кадәр Тукайның каләме йөри»*[1].

Тукай «Яшен» журналында бик яратып эшли, журналның һәр номерын әзерләүгә зур көч куя, кызыклы материаллар табарга тырыша, Г. Камал белән берлектә рәсем асларына язмалар әзерли. Биредә шагыйрьнең сатирик таланты үсә. Тукай «Яшен» журналының төп авторларыннан берсе булганлыктан, үз язмаларын еш кына төрле псевдонимнар белән яки имзасыз бастыра. Журналда Тукайның алтмыштан артык язмасы урын алган, алар, нигездә, «Г. Тукаев», «Гөмберт», «Гөмберрт», «Гөмберррт», «Шүрәле», «Кырмыска», «Сәгыйть», «“Хәятел хайван”нан күчерүче», «Милләтче», «Тәртә башы», «Мин язмадым», «Мөгаббир» имзалары белән бирелгән. Шагыйрьнең «Печән базары, яхуд Яңа Кисекбаш» поэмасы да «Яшен» журналы өчен языла башлый, әмма күләме зур булу сәбәпле, шагыйрь аны аерым китап итеп бастырырга карар бирә[2].

Журналның яртысын, төгәлрәк әйтсәк 1, 4–5, 8–9, 12–13 битләрен рәсемнәр һәм карикатуралар алып тора. Аларның барысы да диярлек Г. Камал кулы белән эшләнгән һәм татар җәмгыятенең актуаль сәяси, иҗтимагый һәм мәдәни темаларын сатирик планда сурәтли.

Журнал халык тарафыннан яратып кабул ителә һәм тиз арада популярлык казана. Ү. Гыймадиев китергән мәгълүматларга караганда, журналның тиражы шактый зур, 1400 дән алып 2000 экземплярга хәтле җиткән. «Яшен»не татар укучысы гына түгел, ә башкорт, үзбәк, казакъ, азәрбайҗаннар да яратып укыган. Журналны Кавказ, Төркестан, Якутия төбәкләреннән һәм Россиянең төрле өлкәләреннән яздырып алганнар[3].

Кызганычка каршы, «Яшен» журналының гомере озын булмый, бары тик 10 саны дөнья күрергә өлгерә. Матди кыенлыклар, цензура кысулары нәтиҗәсендә ул 1909 елның июнь аенда нәшер ителүдән туктый.

Укучылар игътибарына «Яшен» журналының беренче номеры чыгу уңае белән язылган мәкалә-рецензия тәкъдим ителә. Язма 1908 елның 14 августында «Әлислах» газетасының 41 нче санында «Сәгъди» имзасы белән басылган.

Г. Ханнанова

---

[1] *Шәрәф Г.* Тукай турында истә калганнар // Тукай – ядкярләрдә: 2 томда. 1 т.: Истәлекләр, мәкаләләр, тәгъзияләр, телеграммлар. Казан: Җыен, 2015. Б. 271.

[2] *Гимадиев У.И.* Г. Камал и «Яшен» / Галиасгар Камал (сборник статей, посвященный 100-летию со дня рождения писателя). Казань: Татар. кн. изд-во, 1981. С. 72.

[3] Шунда ук. Б. 71.

Казанда татарча беренче көлке журналы «Яшен» күп көтелгәннән соң, ахырысы, чыга башлады. Баш мөхәррире – чибәр әсәрләре илә яшь мөхәррирләремез арасында мөһим урын алган Галиәсгар әфәнде Камалдыр. Г. Камал әфәнде әсәрләрендә, хосусан «Беренче театр»да, үзенең оста көлүче икәнен күрсәткән һәм Казанда татарча гәзитә чыга башлаганнан бирле гәзитәчелек илә шөгыльләнгән, егерменче гасырның татарча яңа әдәбияты чыга башлау илә шуның хезмәтенә бирелгән кәнеж *(яшь)* мөхәррирдер.

Үзе мәдрәсә махсулы *(җимеше)* улып, иске тормышның инсанны кыса вә изә торган икәнен татып белгән вә шуны сизә башлаганнан бирле шуңа каршы җиһад *(көрәш)* илә мәшгуль булган заттыр. Ул үзен газаплаган иске тормыштан үч алырга, вә аның әшәкелеген башкаларга да ачык күрсәтеп аннан яшьләрне биздерергә керешкән. Вә моның эчендә иң якын юлны көлке журналы чыгаручылыкда күргәндер.

Беренче номерны күрү илә журнал тугрысындагы мөхакәмәнең *(хөкем йөртүнең)* һәммәсен язып бетерергә иртәрәк булыр. Беренче номерны күрүнең тәэсиратын язганчы, гомүмән, көлке тугрысында берәр сүз әйтеп китәсем килә. Мәсхәрә көлүе *(сатира)* бөтен көе аңлансын өчен, мин монда сөю көлүе *(юмор)* тугрысында берни дә әйтмим. Укучыларны мәсхәрә көлүенә алып кереп китәм. Көлү, мәсхәрә итү – зәгыйфь адәм балаларына бирелгән иң үткен коралларның берседер. Мескен адәм баласы бишектән кабергәчә мыскылны *(мәсхәрәне)* кешелеге дәрәҗәсендә сизә, аңлый. Аңа каршы үзенең калтырап торганын беләдер.

نومر ٤١ الاصلاح ٧

اوز بالالرین بیرەچکلر ؛ فقط سزلرگە، بر بوونني نادان قالدردیغنگز ایچون لعنتلر اوقیەچقلر ایکنی خاطرلرنگزدن چقارماگزلر.
فقیرلر، اورتە طورمشلیلرنڭ بالالاری ایچون، بایلارگز، مکتبلر صالوگز، بولای یاردملر ایتوگزلر. علمی جمعیت وشرکتلرگە بردە قورقمایچە یاردم ایتوب، آلارنی آلوب بارشورغە طرشوگزلار.
منە! شول وقتدە، حرمتلر آتالار، باکا طورمش اوشانچلی اولور، غزیتە وژورناللرنی اوقوچی کوب اولدقدن دوام ایتەرلر، تورلی جمعیت واوبشستوالاردە ترقی ایتەرلر.
منە شول وقتدە تاتارلار ایچون یاقتی کون طووار.
«معلم»

کولکی ژورنالی.
باشن

قزان‌دە تاتارچە برنچی کولکی ژورنالی باشن کوب کوتلگاندن صوڭ، آخرسی چغا باشلادی.
باش محرری، چیبەر اثرلری ایلە یاش محررلرمز آراسندە مهم اورن آلغان علی‌اصغر افندی کمال‌در. ع. کمال افندی اثرلرندە خصوصا «برنچی تیاترو»دە اوزینڭ اوستا کولوچی ایکانن کورسەتکان هم قزاندە تاتارچە غزیتە چغا باشلاغاندن بیرلی غزیتەچیلك ایلە شغللنگان، یگرمنچی عصرنڭ تاتارچە یڭی ادبیاتی چغا باشلاو ایلە شونڭ خدمتینە بیرلگان کنج محرردر.
اوزی مدرسە محصولی اولوب ایسکی طورمشنڭ انسانی قیصا وایزە تورغان ایکانن طاتوب بلگان وشونی سیزە باشلاغاندن بیرلی شوڭا قارشی جهاد ایلە مشغول بولغان ذاتدر.
اول اوزن عذابلاغان ایسکی طورمشدن ئوچ آلورغە، وآنڭ اشەکیلگن باشقەلرغەدە آچق کورساتوب آندن یاشلرنی بیزدررگە کروشکان. ومونڭ ایچوندە ایڭ یاقن یول کولکی ژورنالی چغاروچیلقدە کورگاندر.
برنچی نومرنی کورو ایلە ژورنال توغریسندەغی محاکمەنڭ همەسن یازوب بتررگە ایرتەرك بولور. برنچی نومرنی کورونڭ تأثیراتن یازغانچە عموما کولکی توغریسندە برر سوز ایتوب کیتاسم کیلە. مسخرە کولوی بتون کوبی آڭلانسون ایچون دین موندە سویو کولوی توغریسندە برنیدە أیتمیم. اوقوچیلرنی، مسخرە کولوینە آلوب کروب کیتام:
کولو، مسخرە ایتو ضعیف آدم بالالرینە بیرلگان ایڭ اوتکن قوراللرنڭ برسیدر. مسکین آدم بالاسی بیشکدن قبرگەچە مصقل (مسخرە) نی کشیلگی درجەسندە سیزە آڭلی. آڭا قارشی اوزینڭ قالتراب تورغانن بلەدر.
حتی عجب. کشینڭ قای یاقدن بولسەدە، زور رابوی آرتغان اوڭاونڭ کولکیدن، مسخرەدن قورقووی آرتا بارا.
اشلەنورگە حاضرلەنگان بیك کوب یەمسز اشلرنڭ بر «کولارلر» دیگان سوز ایلە اشلەنمی قالغانی آز توگلدر.
آە بو «کولارلر».... بو بر آوز سوز بایتاق کشینی اوز حالندن کیلماسلك اشارگە کوچلی، بایتاق کشینڭ یوقوسن قالدرا، طنچلغن قاچورا، قوطن اوچورا. کوب کوزلرنڭ یاشن توگە، کوب سیمزلرنڭ ماین أریتە، قانن صزدرا، کوبمی کشیلرنی بو قهر سوز مالندن آیورا، پاك تللردن بالغان سویلاتە، منگوگە توغری بولاسی کیلگان کشیلرنی یاقنلرینەدە خیانت قیلدرە.. خلقنی آنسرەتە تورغان آورولرنڭ آزیمی، «کولارلر» اوراگندن قورقوب بولغان؟
« کولارلر » بولماسە، جاین‌تابغان کشیلر دنیادە طاغن راحترەك طورا بلورلر ایدی. اول بولماسە کوڭلیلرنڭ کوبسی اوز کوچاربنڭ چیگن بلمیچە ئللە نیلر قیلانورلر ایدی.

«Әлислах» газетасы. 1908. № 41.
«Көлке журналы» мәкаләсенең башы

Хәтта гаҗәп, кешенең кай яктан булса да зураюы арткан үлчәвендә көлкедән, мәсхәрәдән куркуы да арта бара. Эшләнергә хәзерләнгән бик күп ямьсез эшләрнең бер «көләрләр» дигән сүз илә эшләнми калганы аз түгелдер.

Аһ, бу «көләрләр»... Бу бер авыз сүз байтак кешене үз хәленнән килмәслек эшләргә көчли, байтак кешенең йокысын калдыра, тынычлыгын качыра, котын очыра. Күп күзләрнең яшен түгә, күп симезләрнең маен эретә, канын сыздыра, күпме кешеләрне бу каһәр сүз малыннан аера, пакь телләрдән ялган сөйләтә, мәңгегә тугры буласы килгән кешеләрне якыннарына да хыянәт кылдыра... Холыкны ансерәтә *(боза)* торган авыруларның азымы «көләрләр» өрәгеннән куркып булган?

«Көләрләр» булмаса, җаен тапкан кешеләр дөньяда тагын рәхәтрәк тора булырлар иде. Ул булмаса, көчлеләрнең күбесе үз көчләренең чиген белмичә әллә ниләр кыланырлар иде. Дөньяда хәзергә күрә ун, бәлки йөз өлеше әшәкерәк мөгамәләдә булырлар иде.

«Кешедән яхшы түгел...», «артында көләрләр... битеңә әйтерләр...» , «көлкегә калырсың...», «атың-чабың чыгар...» дигән сүзләр күп кешеләрне теләгәннәреннән аерган, бик күп кешене үз муенына пычак салырга, газиз җаныннан аерылырга мәҗбүр иткән.

Сәясәт вә сугыш мәйданында, дөнья базарында үзен бик көчле күрүче Гуҗ[1] кебек кешеләр дә көлүдән курыкмыйлар түгел. Корал вә мал куәте илә көлкене дә каршы китерми торган мөстәбидләр *(тираннар)* һәм, инсафга *(гаделлеккә)* килгән заманнарында, тарихта яман исемнәре калудан куркып тыныч йокыларын җуйганнар.

Озын сүзгә ни хаҗәт? «Көләрләр»нең куәтен белер өчен һәркем үз хәятыннан берничә шундый вакыйганы искә төшерергә, яисә курыкмас җиһангирларның тарихларыннан берәр мөнасиб *(тиешле)* сәхифәне актарып карарга гына кирәк.

* * *

Матбугат галәмендә тәэсирен иҗра итә *(гамәлгә ашыра)* башлаган заманнан башлап бу көнгә һаман кулында мәсхәрә вә көлкене корал итеп тотмыштыр. Матбугат үз тарафдарларының дошманнарыны шуның илә чыбыркылый, вә шуның илә дә галәбәгә иҗтиһад итәдер *(җиңәргә тырыша)*. Һәр дәүләтнең дошманны кыра торган (вә һәлак итә торган) кораллары булган кеби, дошманны олуг дәүләтләрнең йиденчесе[1] хисапланган матбугатның мәһлүк коралы да матбугат кулында, көлүнең куәте – мәсхәрә итү вә көлүдер. Тәзагыфы һәндәси *(геометрик прогрессия)* кагыйдәсенчә арта бара. Ягъни мәсәлән: бер кеше көлгәндә бер тамыр мигә тисә, йөз кеше көлгәндә өч йөз алтмыш тамыр мигә йитәдер.

Моны аңлар өчен татып карарга шаяд ихтыяҗ юктыр. Һәммә кораллар шикелле моны да истигъмаль итә белү *(куллана белү),* истифадә ичүн *(файдаланыр өчен)* беренче шарттыр.

Бинаән галәйһи *(шуңа күрә)* беренче номер «Яшен» дә бу көлүнең мөкәммәлияте *(тулылыгы)* вә кемгә каршы истигъмаль ителгәне тугрысында берәр сүз язып, мәкаләне тәмам итәргә ярыйдыр.

16 битлек беренче номерның 8 бите рәсемнәр илә вә калганы көлке мәкаләләр, шигырьләр, телеграмнар, хәбәрләр, кечкенә фельетон вә латыйфәләр илә тулыдыр.

Рәсемнәр дигәндә, гомумән татар арасында рәсем һөнәренең шаигъ булмаганын *(таралмаганын)* вә моның сәбәпле фән вә тәрбиянең тиз таралуына бик уңайсызлык булганын язарга теләнсә дә, мәкалә бик озын булудан куркып, шулай гына узып китәм.

Рәсемнәр, бик шәп оста эшләнгән булмасалар да, максудны *(ниятне)* аңлатырлык чыкканнар. Шәһәр Думасында татар гласныйларының руслар эшләгәндә йоклап утырулары, «Шәрык» клубының

бикләнеп торып тычканнар оясы гына булуы, татар хатыннарының беләзек кайгысы, ысулы кадимчеләрнең мөселманнарны кяфер ясарга тырышулары, мулланың мужик йилкәсендә утыруы, Казан сәүдәгәренең яшерен фатирдан тоткан хатынын куып йибәрүе, милләтчелек оясыннан чыгып капитал ауларга керешкән кош – һәммәсе кызык чыкканнар, шигырьләре һәркайсы көлке журналы өчен бик гүзәл «мөһим телеграмнар» дигәне йибәрүчеләрнең фикерен тәмам күрсәтәләр.

«Кечкенә фельетон» хәзерге татар тәрәккыйпәрвәрләренең *(алгарыш тарафдарларының)* төрле шивә *(диалект)* вә төрле фикердә улулары илә бәрабәр бер-берсен аңлашырга маташып мөзакәрә итешүләрен *(фикер алышуларын)* күрсәтәдер. Журналның беренче номерасына караганда, «Яшен»нең ташы һәм уты искелек тарафдарларына атылып, тәрәккыйпәрвәрләргә яктысы гына төшеп китәргә охшыйдыр.

Г. Камал әфәнде китапларында вә гәзитәләрдә уңлы-суңлы төрле шәйләр күрсәтдекеннән «Яшен»нең дә төрле якка сугылуын котәргә мөмкиндер (тәссефемезгә каршы – *кызганычка каршы*). Казан матбугатының бер кимчелеге бетеп, көлке журналы һәм чыга башлавына куанып, Тукай әфәнденең «Яшәсен ул, яшәсен!» дия догасын тәкрар итәм *(кабатлыйм)*.

Сәгъди
«Әлислах», 1908, 14 август (№ 41)

Искәрмәләр

[1] Гуҗ [бине Гонык] – мөселман риваятьләрендә: Ахырзаманда Җир өстенә чыгып барлык азыкны ашап, суларны эчеп бетерергә тиешле, кеше кыяфәтендәге зур җан иясе *(Г. Ханнанова искәрмәсе)*.

[2] XX гасыр башында «бөек дәүләт»ләрдән алты дәүләт исәпләнгән: Бөекбритания, Франция, Россия, Алмания, Австро-Венгрия, Италия. Мәкалә авторы матбугатның әһәмиятен һәм көчен шул дәүләтләр дәрәҗәсенә күтәреп, аны олуг дәүләтләрнең җиденчесе дип атый *(Г. Ханнанова искәрмәсе)*.

Текстны басмага әзерләүче, кереш сүз һәм искәрмәләр авторы
Ханнанова Гөлчирә Мәхмүт кызы,
ТР ФА Г. Ибраһимов исемендәге Тел, әдәбият
һәм сәнгать институтының текстология бүлеге
фәнни хезмәткәре